

Province of the
EASTERN CAPE
EDUCATION

Steve Vukile Tshwete Education Complex • Zone 6 Zwelitsha 5608 • Private Bag X0032 • Bisho 5605
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

CHIEF DIRECTORATE – CURRICULUM MANAGEMENT

**LEANO LA TSHEHETSO LA BARUTWANA
BA MOPHATO WA 12**

**SEBETSA SA BOIKGOPOTSO LE DIPHEKO:
DIPOTSO LE DIKARABO**

THUTO: SESOTHO PUO YA LAPENG – PAMPIRI YA PELE

Phupjane 2009

Tokomane ena e na le maqephe a 10.

Ha e a rerelwa diteko / ditlhahlobo hohang

KAROLO YA A (TEKOKUTLWISISO)**POTSO YA 1**

Lekola ditshwantsho o be o bale seratswana maqepheng a mararo a latelang,
o ntano araba dipotso tse di latelang:

PALE YA NNETE

O hlotse tlhekefetso e tshabehang

O fetile tlhekefetsong e tshabeng – ha re sa bua teng ka ho bolawa ka sehloho ha mmae – o fetile ho tseo tsohle. Kajeno, o rata ho thusa ba maemong a tshwanang le ao a fetileng ho ona... Pale ka **Steven Makhanya**

MATHATA a na a qadile ha a ne a le diemo di 15. Ka nako eo, Tumelo kapa yena Tumi jwalo ka ha metswalle ya hae e mmita, ba ne ba dula Bronkhorstspuit, Enkangala, le mmae le bana ba habo ba bararo. Ba ne ba nka mohlankana mmabona. Fana, jwalo ka ntata bona mme le yena a ba hodisa jwalo ka bana ba hae.

"Ka tsatsi le leng ha ke ne ke tswa ha nkono, ke ne ke fumane ho se ho na le motho e mong eo ke sa mo tsebeng lapeng mme ntate eo ke neng ke mmita ntate, a le siyo," ho bolela Tumi. Monna enwa o ne a ba phedisa ka thata mme a qetella ka ho bolaya mma bona.

Tumi ha a nahana ka yena, o a thothomela, o bile o nyekelwa le ke pelo.

"Monna enwa o ne a ntshe diaparo tsa ka kamoreng ya ka mme ya eba ya hae.

Ka mora moo, o ne a qale ho bolaisa mme wa Tumi thupa. "Ha ke leka ho mo kgailema, o ne a batla ho kgutlela ka ho nna," ho bolela Tumi.

"Mme ka nako eo, e ne e le mosuwe mme monna enwa yena a sa sebetse. Le koloi o ne a sebedisa ya mme. "O ne a apara diaparo tse turang, tseo a

EREN RUGGER

nang a di tshela ke nna." Tumi o nna a hloleha ho uthelela le kujana hobaneng emma a ne a nna a mantlata ho dula le motso go. Mmae o ne a se a qala jwalo ho se nna bana (a ha). "Ka nako a nngwe ka me ka qetella ke se ka hloka detsa tsa sekolo le diapara," ho ripo Tumi.

Be ne ba duse ba lema kometla mme mona enwa a qetella ka ho dta mme wa Tumi.

Bana bana ho se nabe bana, a ne o se e le bophelo ke bona ba leswa le tshela. Ha Tumi a ne a kha ho nabe, le yena o ne a dila.

Empa se mo makatsang ke hore emma o ne a mamelela, a dula le motso enwa. "Mma o ne a se a ne le maledi mmlong, empa ha batlo ba mmla ka ona, a bolela hore o wala.

"Mma enwa o ne a mo tshela ho mmla ha a ne a ka bolela lona o le mang fela hore ho ne ho tshelaing ka yena.

"Ho thaba kujana, ha se se utshela hore ba mme o ne a nabe jwang ho mamala ho hlolelawa ka nngwe o.

"Ka ne ke hlole ke mmla hore hobaneng ha a ne a se tshela mmla, empa o ne a bolela ha a tshela hore o ba mo oya.

"Leha a nna a ne a leka ho mmla, o ne a mmla hore a kgathane le yena."

KA tshaba lona, Tumi, o ne a qala jwalo a Hara, a hopole Fara. Tumi a qala ho tshela le baphelele bana ba tshelaing dikolo ka mme sekolo.

"Ka ne ke aratane djo le bana re tshela le jwalo le potleng a le nngwe," ho yena ho.

"Ka ne ke ne ke tshela le ho bolela lapeng ka tshaba le mme ana. Kamehla ke ne ke leka ka hore hore ho qala ho ya lapeng."

Bokeng bo bong mme wa Tumi le mmla wa hore ho tshaba jwalo ka tshaba.

"Ngeleng lona mona enwa o ne a ngale, a tshaba ka kholi ya mme," ho bolela Tumi. "Ka mme mo, le mme le yena o ne a tshaba a ya ho mmla wa hore o mmla.

"Ho mmla enwa a kgathane o ne a tshela ho tshaba mo mme a nang a le bong. Ke ne ke mmla hore ha ke seba emme ya ba ke tshela mmla tshaba, a qala ho tshaba. Ke ne ke tshela le mmla enwa emme a ngale ka tshaba hore ke ho.

A Tumi le bana ba hore ba ne ba tshaba ho ya dula le ngadla bona. "Ragadi o ne a ne bontsha lerato le mme," ka yena ka potleng a ngole.

HO ke se dusele hore e nna a le yena Tumi se.

mmla mo a nang jang. "Tshela o ne a nna a leka ho mo tshaba, empa a se tshaba. Le nna le ne ke leka, empa ka hloleha."

Mma enwa o ne a bolela mmla, lapeng, mme a tshaba jang a bana Tumi.

KA mme mo, o ne a tshaba ka tshaba a mmla hore ha nna bolela mme, o ba mo tshaba – ke ne ke tshaba ka pelong hobaneng seo ke seo o nang kgale ke se tshaba.

"E ne e ne ha emme a kgathane le tshabaing, ka mmla se nang se-tshaba, bakeng sa hore a mmla hore ka tshaba jwang, o ne a ngathane hore hobaneng ha ke ne ke bolelela mme mo mo o nang a le jang.

"Ke ne ke tshaba hore leha nna mmla mmla o wa ka, ha ne ho da tshaba leka ho yena.

"E mmla wa mmla ya ka, o ne a mmla ke nna le ho sekolong mme enwa ha a bolela mmla, ka

KA MORA MATHATA

Tumi le bana ba hore, ba ne ba nna le ngadla bona. "Ragadi o ne a ne nna tshaba," ka Tumi ka potleng a ngole. Leha Tumi a nna a tshabaing ke tshabaing, empa o nna a qhoba hantle ditshabaing ha hore mme Pretoria College. "Ngathane, ka ne ke ngole Zola wa Zola 7, ka mo kopa hore a mmla ho tshaba filmi ka seo ke tshabaing ho ana. Ke ne ke nna ho tshaba ba bang ba tshabaing le le mmla a tshabaing le seo ke tshabaing ho ana.

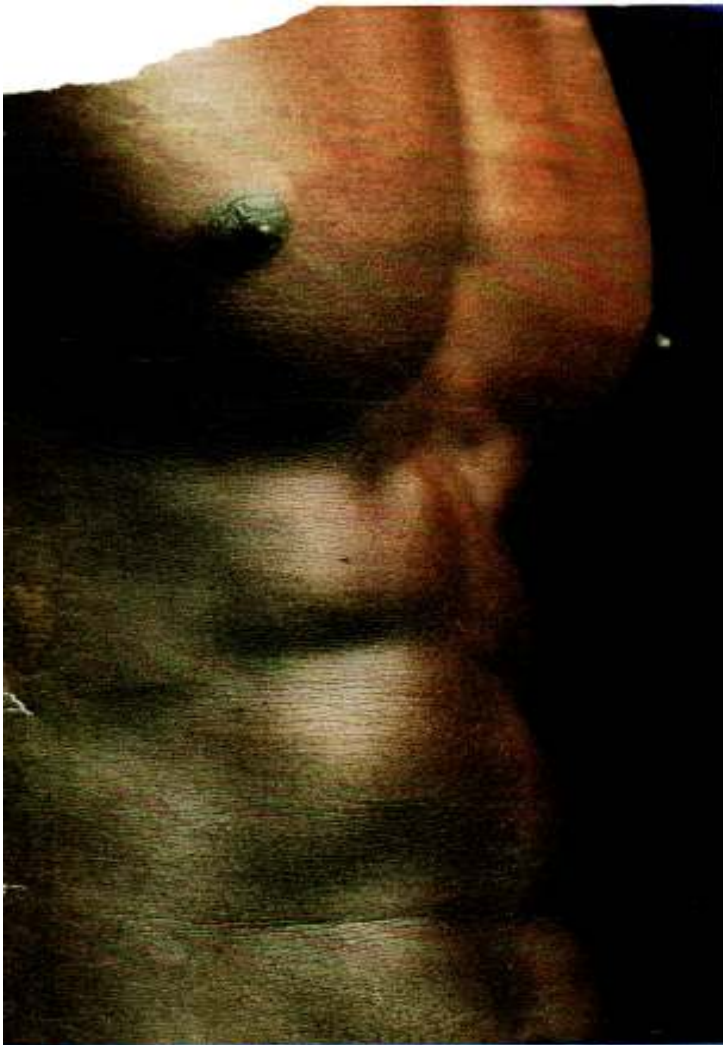
"Ke ne ke nna Kenya le Zola mo ho tshabaing bona ba hlolelawaing le hore ho tshaba ke tshabaing ho ana. "Seo se ne se mmla hore ke ne ke se mmla mmla a ka a tshabaing."

Tumi o bolela hore bahato ba pele ba ho leka ho tshabaing ka se tshabaing, ke ho bontsha lerato ho ba bang.

- 1.1 Lebitso la mohlekefetsi eo ho buuwang ka yena seratswaneng ke mang? (1)
- 1.2 Mosebetsi wa mme wa Tumi ke eng? (1)
- 1.3 Motho ha a tobane le boemo bo tshwanang le ba Tumi o lokela ho etsa jwang? (2)
- 1.4 Ntle le tlikefetso eo ho buuwang ka yona seratswaneng, bolela mofuta o le mong wa tlikefetso oo o o tsebang. (2)
- 1.5 Pheletso ya mme wa Tumi e bile efe? (1)
- 1.6 Hobaneng mme wa Tumi a ne a sa dumele ho arohana le mohlankana wa hae? (2)
- 1.7 Bolela selemo seo Tumi a ileng a ngolla Zola wa **Zola 7** ka sona. (1)
- 1.8 Morero wa ho ngolla Zola e ne e le ofe? (1)
- 1.9 Tumi o qetelletse a itebaditse tse fetileng ka ho etsa eng? (1)
- 1.10 Bontsha ka moo molao o phoqileng Tumi ka teng tabeng ya tlikefetso ya hae le ba lelapa la habo. (2)
- 1.11 Hlalosa ka botlalo hore peto ke eng. (2)
- 1.12 Bolela mehato **e mmedi** eo motho ya betilweng a lokelang ho e nka **hang** ka mora ho betwa. (2 x 2 (4))

[20]

PAPATSO

Letlalo la hao
le a babatseha!

ya papatso

**“Lebala ka letlalo
le omeletseng, le
papatsehileng ha o na le
Vaseline Intensive Care For
Men.”**

LETLALO la rona ke la bohlokwa. Le re sireletsa maamong a lehodimo le tshwaetsong. Le amohela sohle se tlang ho rona. Le kgona ho utlwa se thatsang mmele le maemo ao o kenang ka hara ona. Se makatsang haholo ke hore letlalo la banna le la basadi le fapane haholo.

Letlalo la banna le ntsha oli e ngata mme hape le fufulelwa haholo, ka hoo, le hloka ho hlatsuwa kgafetsa. Na o ne o tseba hore ka mora ho hlapa, letlalo le sebetsa ka thata dihora tse ka bang tharo le leka ho kgutlisetsa dioli tsa mongobo tse tsamaileng le metsi?

Metsi a tshesang le sesepa di tlosa le mongobo wa bohlokwa mme ho fihlela di kgutlela madulong, letlalo le tla dula le phaphathehile le saroloha ha bohloko.

Ke ka hona **VASELINE** e hlalohile e hlahisitseng **VASELINE INTENSIVE CARE For Men** – e ikgethang bakeng sa letlalo la banna. E phakisa ho bokelletsa mongobo, e etsa hore letlalo le dule le le bonolo le bile le saroloha ha monate dihora tse 24. E etsa mongobo, e na le dimela le Vitamin E hape e na le monko o ikgethang wa banna mme e boloka letlalo le le letle le bile le le mongobo letsatsi lohle. [s]

Letlalo la hao le a babatseha. Le boloke le le letle ka **VASELINE INTENSIVE CARE For Men**.

- E le boloka le le mongobo ho fihlela dihora tse 24
- E na le dimela mmoho le Vitamin E

- 1.13 Ke sefe se bapatswang moo? (1)
- 1.14 Se etswa ke khamphani (feme) efe? (1)
- 1.15 Papatso ena e reretswe bomang? Hobaneng? (1 + 2) (3)
- 1.16 Bolela mesebetsi e mmedi e etswang ke sena se bapatswang? (2)
- 1.17 Na papatso ena e a kgahla?
Hobaneng o realo? (1 + 2) (3)

[10]

[30]

KAROLO YA B (KGUTSUFATSO/KAKARETSO)

POTSO YA 2

Bala seratswana se latelang, o nto se kgutsufatsa ha tjena:

MAIKUTLO

Ke BANNA BA bakae ba KGAHLANO LE BONOKWANE?

MONG Dube ya rathang... Lebitso la ka ka Pule Sekano. Ha o nisebe. Mohlomong ha o na bala le lengolo lena la ka Hobane ho ya ka moo dintho di leng ka teng naheng ena, ba nyoretse mad a batho, ho ka etsahala hore ka nako e nngwe le nna ba tla be se ba mpshatlile boko bona.

Kapa mohlomong e tla be e se e le nako ya hao.

Kapa bobedi ba rona, na tla tsirwana hantle le moahisane ao wa hao. Bashimane Mofokeng. Lehlatlisa la bonokwane bo jeleng setsi naheng ena ya Afrika Borwa.

Ho lekitwe matsapa ohle - empa batho ba bolawa ka sehloho, ho na le ba iphetotseng diphefola, ekare ha ba kgone ho laola maikutlo a bona, ha ba bang eka mahlanya... bonokwane bona ke bophelo ba leitsatsi le leitsatsi, batho ba bolaelwa dikoloi le diselefouru tsa bona.

Ho boitse hape ho na le basebetsi ba mmuso ba lefuwang meputso e meholo, ba dipelo di telele hona hoo ba bileng ba utswang tjelele ya peli.

Ba ka bo lwantshatsang bonokwane bo ba thusa?

Empa ho wena Mong Dube le dimilione tsa batho ba bohale ba naheng ena, bonokwane bona e sa ntse e le pharela sethabeng. Ke sebata se

Lengolo le lebitsweng ho Desmond Dube mabapi le leano la hae la Million Man March...

mohwanto wa batho ba dimilione. Maikemisetso a mohwanto ona wa ho lwantsha bonokwane, e ne e le hore boraditaba ba toboketse taba eo sethabeng, e seng palo ya batho ba neng ba hwanta hakaalo.

Mong Dube ha se hore ke wena feela ya kgathatsehleng ka bonokwane naheng ena. Ke dumala ha o le mohlala ho rona kajeno. Hantle jwalo ka Barack Obama ya emetseng setjhaba sa habo diphetohong tseo e leng kgale di lebelletse Amerika.

O hanyetsa bonokwane hantle jwalo ka ba neng ba lwanela tokoloho Afrika Borwa. Re maemong a thata ho tsa moruo, ho rena lehloyo la baditjhaba, re lokela ho iphumana pele re ka tswelapala ho kena tokolohong.

O lokela ke bothatohatsi ho ba hiekefeditsweng. O lokela ho baliwa hara bahale ba ileng ba itela, ba lwanela diphetoho. Ke bile ke kgalla ho ngola lengolo le leng, leo ke tla le lebita ho Monghadi Thabo Mvuyehwa Mbeki ya rathang... "Empa nke ke ka etsa jwalo. Ke nahana hore o se a tseba hantle seo a lokelang ho se etsa ho lwantsha bonokwane.

Ke mpa feela ke re: Dube ha e be Presidente!

■ **Pule wa Sekano [s]**

lokelang ho bolawa.

Ha ke makale ha o ile wa ipiletsa ho bohle ba amehang ba itele, ho ya kokota menyakong ya baelapela.

Qivetekota tse neng di kgobokana mabelang a Union Building, e ne e le karolo feela ya setjhaba sena se tsietsing Re kgathetse!

Ka tomadamabe ona e ne e le monyetla wa batho bana ba dutseng ba sa angwe ke letho le etsahalang sethabeng. Ke ka hona nako le nako ha ba ne ba bua ka mohwanto ona ba neng ba re: "Mohwanto o mona o bitswang ka hore ke Million Man March."

"O ba o bitsang ka hore." Ke mantsewe ao ba ha SABC ba neng ba a sebedisa le mehlang ya kgetholo ya mmala ha ho buuwa ka ba neng ba lwanela tokoloho."

Ke mantsewe a phoqang, a bontshang hore yena o a intsha tabeng eo. Mohwanto wa Million Man March, palo e ne e se sa bohlokwa hakaalo. Le Louis Farrakhan ha a so ka a hlophisa

1. Sebedisa dintlha(eseng seratswana).
2. Mantswe a be 80 – 90.
3. Se lahle moelelo wa seo ho buuwang ka sona.
4. Ngola ka mantswe a hao.
5. Ngola palo ya mantswe pheletsong ya kgutsufatso ya hao.

[10]

KAROLO YA C (THUTAPUO LE TSHEBEDISO YA PUO)

POTSO YA 3

- 3.1 “**Banna**” o sehlopheng sa bobedi.
Ana a latelang a wela dihlopheng dife?
- 3.1.1 madi (1)
3.1.2 diketekete (1)
3.1.3 Pule (1)
- 3.2 Mantswe a sheletseng dipolelong tse ka ke mofuta ofe wa mahlalosi?
Mohlala: Hobane ho ya ka moo dintho di leng ka teng naheng ena ... .
Karabo : lehlalosi sebaka
- 3.2.1 Kapa bobedi ba rona, re tla tshwana hantle le moahisane eo wa hao. (1)
3.2.2 Ke dumela ha o le mohlala ho rona kajeno. (1)
- 3.3 Lebitsohokwa lena “**tswelopele**” le bopilwe ha tjena:
Tswela + pele
(Leetsi) (lehlalosi)

Bontsha popo ya ana mabitsohokwa.

- 3.3.1 bomadimabe (2)
3.3.2 baetapele (2)
- 3.4 Ho lekilwe matsapa **ohle**.
“**ohle**” ke leakaretsi.
Dipolelong tse latelang sehella mefuta ya kgethi o be o e rehe mefuta eo.

- 3.4.1 Monghadi Dube ya ratehang. (2)
- 3.4.2 Lebitso la ka ke Pule Sekano. (2)
- 3.4.3 Ke ka hona nako le nako ba ne ba bua ka mohwanto ona. (2)
- 3.5 Bolela katoloso ya leetsi e hlahellang ka tlase.
- 3.5.1 bolawa (1)
- 3.5.2 bolaelwa (1)
- 3.5.3 lwanela (1)
- 3.6 Ho na le mantswe a hlalosang ntho e le nngwe (moelelo o le mong) le a latelang. Fana ka ona.
- 3.6.1 maikutlo (1)
- 3.6.2 kgobokana (1)
- 3.7 Polelo ena e ho sekao-peho: “**Re kgathetse**”. E ise ho:
- 3.7.1 sekao-kgoneho (2)
- 3.7.2 sekao-sewelo/tlwaelo (2)
- 3.8 Polelo ena e ho lekgathe lephethi: “**Re kgathetse**”. E ise ho:
- 3.8.1 lekgathe letlang (1)
- 3.8.2 lekgathe lejwale (1)
- 3.9 ... ho na le ba **iphetotseng** diphoofolo ... Lentswe/leetsi le sheletseng ka tlase le ho leiketsi. Ipopela a mang a mane a hao, a ho boiketsi. (4)

[30]**MATSHWAO KAOFELA: [70]**